

BUXORO VOHASI SUVLIKLARIDAGI KIMYOVIY ELEMENTLAR, TUZ BIRIKMALARI VA FIZIK GEOGRAFIK JOYLASHUV XUSUSIYATLARI

Fayzulloyeva Sadoqat Furqat qizi
“Zarmed” universiteti o’qituvchisi

Annotatsiya:

Buxoro vohasi hududini o’rganish undagi tirik organizmlarni ham o’rganish, kamayib turlari sonining yo’qolib borishini tahlil qilish imkoniyatini yaratadi.

Kalit so’zlar: Qizilrabot, Doyaxotin, Turkmaniston, Zarafshon daryosi.

Buxoro viloyati O`zbekiston respublikasining janubi-g`arbida Zarafshon daryosining quyi qismida, janubi-g`arbiy Qizilqum cho`l maskanida joylashgan. U shimoli-g`arb tomondan qisqa masofada Xorazm viloyati va Qoraqalpog`iston Respublikasi bilan tutash. SHimol va sharq tomondan katta masofada Navoiy viloyati "qal`asi" bilan o`ralgan bo`lib, janubi-sharqiy tomondan Qashqadaryoning qarnob Qarshi cho`llariga yondoshdir. Viloyatning janubi-g`arbiy chegaralari juda katta masofada Turkmaniston davlati bilan bo`lanadi. Bu erda chegara Amudaryoga o`ng tomoni bilan yondoshib boradi va Doyaxotin - Qizilrabot oralig`ida (80 km) esa daryo o`zani bo`ylab o`tadi. Bugungi kunda bu chegara juda muhim ma`naviy, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy mazmunga ega. hozirgi kunda viloyatning er maydoni 40,4 ming kv.km. ni tashkil qiladi. Lekin yaqin davrlargacha bu ko`rsatgich katta edi - 143,1 ming kv.km. turli sabablarga ko`ra keyingi o`n yil ichida viloyatga tegishli ma`muriy chegara to`rt marta o`zgartirildi. Ma`lumki, Zarafshon vodiysining quyi qismi, ya`ni Karmana tog` oralig`i Darvozasidan to Amudaryo sohiligacha cho`zilgan. Bu joy tabiiy, tarixiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan yaxlit bo`lgan zamindir. Mavjud uchta vohaning (Navoiy-Konimex, Buxoro va Qorako`l) sug`orish zavur tarmoqlari bir-biriga payvand bo`lib, yagona zanjirni tashkil qiladi. Viloyatning hozirgi ko`lami nisbatan kichik joy emas. U Andijon viloyati maydonidan (4,2 ming kv.km) 9-10, Toshkent viloyatidan (15,6 ming kv.km.) 2,5 marta yirikdir. Lekin viloyat hududini to`lig`icha cho`l zonasida joylashganligi, mahalliy sug`orma suv manbalariga ega emasligi, buning ustiga daryoning quyi qismida bo`lishi o`lka tabiatining salbiy sifatlaridan sanaladi. Zarafshon daryosi orqali keladigan oqova va kollektor-drenaj suvlari unda erigan tuz-kimyoviy

ashyolar viloyat hududiga oqib keladi va ularning aksariyat qismi shu zaminda to'planib qoladi. Buning oqibatida ekologik vaziyatni borgan sari keskinlashuviga sabab bo'lmoqda. SHuning bilan bir qatorda viloyatning geografik o'rnini uning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy ravnaqi uchun qulay imkoniyatlarga ega. Bu maskanni qadimda "Ipak yo'li" ustida joylashganligi, keyinchalik SHarqdagi "Hujjat-ul islom" - islom ta'limotining gumbaziga ilm, ma'rifat va madaniyatning "Minorai Kaloniga" aylanganligi uning geografik o'rnini bilan ham bevosita bog'liqdir.

Viloyat hududi aksariyat tekisliklaridan iborat bo'lsada o'ziga xos murakkab geologik tarixga ega. Bu zamin epigetsin (gretsindan keyingi) platforma ustida joylashgan. Dastavval paleozoy erasigacha bu joy ham O'rta Osiyo o'rnidagi serharakat geosinklinal dengiz havzasidan iborat bo'lgan. qalin dengiz yotqizmalarining to'plana borishi bilan birga tektonik harakatlar jonlanib turgan. Kembriy davrida shimol-shimoli-g'arb tomonga yo'nalgan qator chuqur tektonik yoriqlar hosil bo'ladi. Paleozoy erasining ikkinchi yarmida ro'y bergan. qudratli gertsing burmalanishi nisbatan osoyishta bo'lgan tektonik vaziyatni tubdan o'zgartirib yubordi.

To'rtlamchi davrning eng oxiri hisoblangan golotsen (Zarafshon kompleksi) davri yotqizmalari katta maydonlarda tarqalgan. Zarafshonning 1-2 terrasalari, qadimgi daryolarning quruq o'zan-qayirlari shu davrga mansubdir. Echkiliksoy, Daryosoy, Moxandaryo, Qashqadaryo kabi irmoq va tarmoqlarning quruq o'zanlarini yondosh erlar, Tudako'l-Xojkobi pastqamliklari, Buxoro-Qorako'l vohalari o'rnini golotsen davri jinslari bilan qoplangandir.

Amudaryo, Zarafshon va Qashqadaryolarning bir-biridan ajralishi gelotsenning oxirida ro'y beradi. Arxeolog A.Muxammadjonovning (1987) [121] xulosasiga ko'ra miloddan oldingi II ming yilligi davrida Zarafshonning Moxandaryo orqali Amudaryoga quyilishi barham topgan. Uzluksiz sug'orish tufayli hosil bo'lgan. Buxoro va Qorako'l vohalaridagi sug'orma qatlami eng yosh jinlardir. Ularning qalinligi sug'orilish davriga ko'ra 1-3 metr, ayrim joylarda esa undan ortiqdir. Buxoro shahri hududida madaniy qatlami 18,5 metrga etishi va shahar yoshining 2500 yilga teng ekanligi arxeologlar tomonidan aniqlandi.

Viloyat iqlimi bir necha omillarning o'zaro hamkorligi ta'sirida vujudga keladi. Lekin o'lka hududini geografik o'rnini bu borada yetakchi ahamiyatga molikdir. Agar O'rta Osiyo o'lkasini Evrosiyo materigini ichki qismida joylashganligi, Buxoro viloyati hududi esa O'rta Osiyo cho'llarining salkam o'rtasidan o'rin olgan bo'lib, Janubiy (subtropik) cho'llarga xos iqlimiy xususiyatlarga egadir. Xulosa qilib aytganda viloyat hududi uchun subtropik belgilariga xos bo'lgan keskin kontinental

cho'l iqlimi xarakterlidir. Kecha bilan kunduz, qish bilan yoz haroratlari o`rtasidagi keskinlik, nisbatan sernam, injiqli bahor, uzoq (VI-XI oylar), quruq, jazirama issiq, o`ta yorug' yoz, qisqa (X-XI oylar) va turg'unsiz kuz, iliq ba`zida ayozli muhim bo`lmagan qish, iqlimning asosiy belgilaridir (3.1-jadval). Viloyat serquyosh o`lkalardan biri hisoblanadi. Yil davomida quyoshli damlar 2800-3000 soatga etadi (Toshkentda 2852, Termizda 3053 soat). Quyoshdan keladigan radiatsiyaning yalpi miqdori 150-160 kkal ga teng. Foydali haroratning ya`ni o`rtacha kunlik musbat 10 darajadan ortiq bo`lgan haroratning yillik yig`indisi 4800-5100 darajaga boradi. Bu hol o`ta issiqsevar madaniy o`simliklar etishtirish imkoniyatini yaratadi. Viloyatda eng sovuq muddat yanvar, eng issiq esa iyul oylari hisoblanadi.

O`rtacha yillik harorat Buxoroda 14,2, Qorako`lda 15,0 darajaga teng. Viloyat hududida tabiiy namlik etarli emas.

Atmosfera, yog`inlarning yillik miqdori 90-150 mm. ni tashkil qiladi. Er betidan mumkin bo`lgan parlanish 2000 mm. gacha etadi(1-jadval)

Bu jihatdan Buxoro hududi o`ta qurg`oqchil (arid) zonaga mansubdir. Yog`inlar aksariyat yomg`ir tarzida namoyon bo`ladi. qor qoplami surunkali va qalin bo`lmay uzoq saqlanmaydi. Yog`inlarning yil davomida taqsimlanishi nihoyatda notekisdir. Bahor nisbatan eng sernam fasl bo`lib, yillik yog`inning 45-55 foizi shu muddatga to`g`ri keladi. Yoz o`ta quruq. Havoning nisbiy namligi juda pasayadi, iyul-avgust oylarining ba`zi kunlarida bu ko`rsatgich 10-20 foiz kamayadi. O`lkamiz iqlimida mahalliy shamollarning alohida o`rni katta. Ma`lumki Er sharining hamma joylarida shamollarni kuzatish mumkin. Lekin ularning ta`siri aynan cho`l zonasida kuchli namoyon bo`ladi. Bu erdagi issiq, qurg`oqchil iqlim va yarim yalong`och qaqragan tuproq yuzasi shamollarning yaratuvchilik kuchiga qulay imkoniyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Хамрокулова Н. К. К. ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ИНТРОДУЦИРОВАННЫХ КОРНЕВЫХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ БУХАРСКОГО ОАЗИСА //Academy. – 2021. – №. 1 (64). – С. 26-28.
2. Norboeva U., Хамрокулова N. SOYBEAN-A NATURAL SOURCE OF PROTEIN //E Conference Zone. – 2022. – С. 79-81.
3. HAMROQULOVA N. SOYBEAN-A NATURAL SOURCE OF PROTEIN //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
4. Амонова Д. Б., Хамрокулова Н. К. К., Сулаймонов Б. Б. У. Методы независимой и творческой деятельности студентов в обучении биологии //Academy. – 2020. – №. 6 (57). – С. 16-17.

5. Хамроева Н. К. К. Преимущества возможностей “smart education” в обучении биологии //Academy. – 2020. – №. 5 (56). – С. 50-52.
6. Хамрокулова Н., Мустафаева М. И. БИОИНДИКАТОРНОСТЬ-ИЗУЧЕНИЯ СТЕПЕНИ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОД ПРИ ПОМОЩИ АЛЬГОФЛОРЫ БИОПРУДОВ //Национальная ассоциация ученых. – 2016. – №. 4-1 (20). – С. 102-103.
7. Ibrohimovna U. G. et al. MICROBIOLOGICAL ACTIVITY OF SOIL. REPRODUCTIVE ACTIVITY AND IMPORTANCE OF TUBERCLE BACILLI //Conferencea. – 2022. – С. 257-259.
8. HAMROQULOVA N. Соя уруғларига экишдан олдинги ишлов бериш технологияси //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

